

B. V. Гавриш, викладач

Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Національної Гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, 76005, Україна

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН

У статті досліджується генезис кримінально-правової політики в сфері становлення відповідальності за незакінчений злочин.

Ключові слова: кримінально-правова політика, незакінчений злочин, готовання до злочину, замах на злочин, стадія злочину.

Вдосконалення того чи іншого інституту науки кримінального права повинно розпочинатись з вивчення його зародження, становлення і наступного розвитку. Це призведе до правильного його розуміння та застосування.

Історія кримінально-правової політики у сфері кримінальної відповідальності за незакінчений злочин дає можливість простежити тенденції становлення даного інституту, визначити позитивні досягнення науки кримінального права та законодавця на різних етапах його розвитку з метою подальшого удосконалення. Питання становлення кримінально-правової політики у сфері встановлення відповідальності за незакінчений злочин розроблене в науці тільки частково та недостатньо конкретизовано, що свідчить про його актуальність.

Як показав проведений аналіз спеціальної літератури, це питання було предметом наукової зацікавленості таких учених, як: Дурманов Н. Д., Дякур М. Д., Кістяківський О. Ф., Маслак Н. В., Таганцев Н. С., Сітникова О. І., Фріс П. Л.

Метою статті є визначення чіткої системи історичних етапів розвитку кримінально-правової політики в даній сфері.

Розкриваючи дане питання, необхідно охопити всі історичні етапи, які пройшла наша держава за часи свого становлення. Зокрема:

- період Київської Русі і феодальної роздробленості (IX — середина XVII століття);
- період козацької держави (середина XVII століття — середина XVIII століття — від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського);
- період творення Української незалежної держави (1917—1922 роки);
- період Української РСР (1917—1991 роки);
- період незалежної Української держави до ухвалення Кримінального кодексу України (1991—2001 роки) [7, 98].

Слід зазначити, що в даній періодизації відсутній відрізок часу, починаючи з 18 століття по 1917 рік. Це пояснюється тим, що Україна була частиною Російської імперії, а тому на території України діяло законодавство імперії, яке в подальшому буде охарактеризовано додатково.

Починаючи з періоду, можна констатувати, що вже Руська Правда наочно розмежувала закінчений злочин та замах на злочин. Зокрема, в Руській Правді чітко зазначено: «якщо хтось вийме меч, але не вдарить, то гривна штраф» (прим. автора, дослівний переклад); за «закінчений удар мечем» — покладено 3 гривни»

[4, 47]. Таким чином, замах на «удар мечем» карався в три рази менше закінченого злочину. З наведеного вище положення випливає, що вже тоді існувало поняття, яке ми розуміємо, як замах. Якщо ж говорити про замах при скоенні майнових злочинів, то вважається, що за їх вчинення особа не притягувалась до відповідальності. Однак, злодій, схоплений на місці злочину, який ще не встиг закінчити крадіжку, міг бути убитий або схоплений і представлений у княжий двір для суду і покарання, яке рівне покаранню за закінчену крадіжку, оскільки ним було здійснено посягання, не закінчене в зв’язку з обставинами, які не залежали від його волі. Покарання за замах на грабіж і сам термін «замах» зустрічається в договорі Ігоря [3, 223].

Цілком погоджуємось з позицією Маслак Н. В., яка відстоює точку зору, згідно якої Руській Правді не були відомі стадії здійснення злочину [2, 11]. Звичайно, чіткого виразу стадійності злочинів тоді не існувало, однак присутність ознак замаху в прадавніх пам'ятках вітчизняного права доводить, що незакінчений злочин був відомий староруському законодавству. Тобто вже тоді проглядаються початки зародження кримінально-правової політики в сфері становлення відповідальності за незакінчений злочин.

У 1398 році була утворена нова федеративна держава, яка отримала назву Велике князівство Литовське, Жемантійське і Руське, до якої увійшли українські землі. На наших землях починає діяти литовсько-руське право, яке відображається у Литовських статутах: Старому 1529 року, Волинському 1566 року, Новому 1588 року, які свою чинність зберігають в період існування Речі Посполитої і частково продовжували діяти в окремих місцевостях Західної України аж до ліквідації Західно-української Народної Республіки.

Беручи до уваги вищесказане, необхідно зазначити, що задатки кримінально-правової політики в сфері становлення відповідальності за незакінчений злочин проглядалися і в Старому Литовському статуті 1529 р., і в Статуті Великого князівства Литовського. Дані джерела не містили чітких понять закінченого та незакінченого злочину, однак встановлювали відповідальність за замах на злочин. Зокрема за посягання на особу та майно людини, що каралися смертною карою. Фактично існувало і готовання до злочину, що виражалося в створенні умов для вчинення злочину, а саме: вчинення засади на дорозі з метою пограбування або іншого спричинення шкоди переїжджим [2, 12–13].

Норми Руської Правди також були закладені в нормативних документах наступних століть (Соборному Уложені 1649 року [6, 103]).

Вчення про незакінчений злочин було недостатньо розвинене у Руській Правді, причина цього, на нашу думку, в тому, що злочином вважалось діяння, яке завдало зовнішньої матеріальної шкоди, при цьому не визнавалась караність дій, що не заподіяли жодної шкоди. В Уложенні (переважно відносно політичних злочинів) розрізняється «голий умисел»: «хто ученет мислити на государевий здоров'я зла спра-ва ... стратити смертию» [5, 53]. Умисел невільної людини на посягання на життя свого пана карали (нарівні із замахом) відсіканням руки. Погроза вбивством (по-хвальба) могла стати підставою до застосування покарання. Якщо винною виявля-лася особа, яка не мала майна, та з якої згодом нічого було узяти, його ув'язнювали. З особи, яка мала певне майно, стягалася «заповідь» (спеціальне додаткове пока-рання), якщо вона дійсно вчинила злочин, навіть якщо і не досягнула поставленої мети (наприклад, якщо поранила, але не заподіяла смерть). Замах був зазначений в Уложенні проти особистих, а також державних злочинів: меч, що вийняв, але не поранив, карався позбавленням волі (Укладення 3; 5). Якщо взяти до уваги такі злочини, що вимагають для свого здійснення складного і довготривалого пригото-вання (наприклад, виготовлення фальшивої монети), то окремі види самого готу-вання підлягали різним покаранням. Замах в цьому випадку чітко відокремлений від скочення закінченого злочину: «если деньги делать хотели, а не делали, то сле-дует усечение пальцев, а если делали, то усечение руки» (Указ 8 вересня 1661 року).

Невдалий злочин не відрізнявся від замаху (так само, як і дія, що перевишила умисел особи, порівняна із скоєнням злочину).

Наступний період — це період козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського).

На вказаному історичному етапі сформувалось кримінальне право Запорізької Січі, в першу чергу, на базі давньоруського права, в тому числі Руської Правди. Значний вплив на нього здійснили і норми Польсько-Литовських нормативних актів (Литовських статутів) [6, с. 107].

Кримінально-правова політика даної доби виражала інтереси і бажання національної пануючої верхівки, яка була зацікавлена у здобутті незалежності України й формуванні системи кримінально-правового захисту державного суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та власних інтересів. [8, с. 43]

У зв'язку з цим кримінальне право позбулось ряду злочинів, які були притаманні кримінальному праву Речі Посполитої і передбачали відповідальність за посягання на її державно-правові основи: зникли злочини проти королівської влади, польської шляхти, католицької церкви, та ряд інших. Їх місце зайняли норми, що передбачали відповідальність за посягання на владу Гетьмана, нову адміністрацію, порядок управління, тощо. Однак положення, які визначали стадійність злочинів чи окремих їх видів (наприклад, погроза, заклики), залишилося без змін [7, с. 107].

Досліджуючи право XVIII–XIX століть, яке застосовувалось на території, яку займає сучасна Україна (окрім Правобережної України, Галичини та Волині), необхідно також звернутися до права Російської імперії, під владою якої знаходилась відповідна частина України.

У військовому Статуті з Артикулами Петра I (1715 рік), опублікованому в 5 томі Повних зборів законів Російської Імперії, також існував інститут незакінченого злочину, він розумівся як почате злочинне діяння, яке не доведене до кінця, в зв'язку з обставинами, що не залежали від волі особи, яка вчинила злочин. При вчинення замаху на злочин, не завершений із-за зовнішніх перешкод, розмір покарання значно зменшувався. Так, артикул 161 встановлював покарання за вбивство з корисливою метою. І вбивця, і особа, яка чи організувала, чи підбурила до злочину, каралися спеціальним видом страти — колесуванням. У тлумаченні до цього артикулу говориться про відповідальність за замах на вбивство, крім того, закон враховував характер злочинного наслідку («якщо той, якого убити хотіли, достовірно не убитий, проте ж, на нього напад був, і оний побитий або поранений») і пом'якшував покарання: замість колесування — відсікання голови мечем («як подкупщик, так і наймач мечем страчені») [4 (Том 1), с.358]. Також варто зауважити арт. 165 відносно розпочатого, однак не закінченого згвалтування жінки, при тлумаченні якого використовується термін «незакінчений злочин» [4 (Том 4), с. 358].

Поступово, на розвиток кримінально-правової політики в сфері становлення відповідальності за незакінчений злочин в значній мірі вплинули положення кримінального законодавства Франції. Зокрема в 1791 р., за часів Великої Французької революції, в даному законодавстві було передбачено попередню стадію злочинного діяння. Це стосувалося встановлення відповідальності за замах на скоєння лише двох злочинів: передумисного (тобто учинене з прямим заздалегіть обдуманим, конкретизованим умислом) вбивства та отруєння. В подальшому (1810 р.) така позиція була поширена і на всі замахи на вчинення злочинів [8, с. 213].

Наступною пам'яткою вітчизняного права, що передбачає незакінчений злочин, є Зведення законів (видання 1842 року), який об'єднав раніше діючі норми. Згідно його положень, під замахом розумілося: «намерение учинить оное, когда намерение сие обнаружено таким действием, когда необходимым последствием было бы совершение преступления», в даному випадку умовою замаху була наявність абстрактного умислу в особи [3 (Том 1), с. 362].

Зведення законів не містило поділу замахів на види. Поділ замахів на закінчений і незакінчений було внесено до нашого права редакторами Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, яке вже передбачало відповідальність не лише за замах на злочин, але і за готування до злочину. Наука кримінального права в той період під готуванням розуміла:

- а) добування засобів, що полегшують виконання і що роблять його можливим (наприклад, добування зброї, отрути, причому саме добування може полягати в придбанні цих предметів, виготовленні їх, отримання в дарунок, в обмін);
  - б) приведення цих засобів в придатність для досягнення поставленої мети, або пристосування таких засобів;
  - в) добування необхідних відомостей, ознайомлення з місцевістю чи з можливими перешкодами;
  - г) усунення передбачуваних або дійсних перешкод (наприклад, отруєння собаки);
  - д) приведення об'єкта в стан, який сприяє виконанню задуманого;
  - е) перебування винного в місці, яке є найбільш вдалим для скочення злочину.

До дій, які також були віднесені до готування (які давали можливість користуватись «плодами злочинної діяльності») були, наприклад, підготовка возів для вивезення викраденого.

До дій, що відносились до готування, які давали можливість сховатися від пра-
восуддя в разі успішного виконання задуманого, відносились, наприклад, виготов-
лення фальшивого паспорта для втечі, придбання накладних вусів, забезпечення
помилкового алібі, тощо.

Подальший розвиток кримінально-правової політики в сфері відповідальності за незакінчений злочин приводить нас до періоду початку ХХ століття, а саме в Кримінальному Уложені від 22 березня 1903 року, яке було введено в дію лише частково. Питанням незакінченого злочину в даному нормативно-правовому джерелі присвячені статті 49 і 50. У них зазначалось: «дія, якою починається приведення у виконання злочинного діяння, вчинення якого бажала винна особа, не завершена за обставиною, що не залежала від волі винного, являється замахом» [4 (Том 9), с. 286].

Стаття 49 Уложення також встановлювала наступні правила: «замах на проступки некараний, замах чинити злочинне діяння непридатним засобом, вибраним по крайньому неуцтву або забобону, некарано». Формулюючи дане положення, законодавець по аналогії з Уложенням 1845 року мав на увазі, що не може вважатися замахом використання предметів і засобів, які не могли завдати шкоди особі. Такими предметами і засобами могли бути: талісмани, мертвa вода, кості мерців, а також захаrські обряди.

В проекті статті 50 Кримінального Уложення 1903 року автори так формулювали поняття готовання до злочину: «придбання або пристосування засобів для здійснення умисного злочинного діяння вважалося готованням».

Н. С. Таганцев зазначав, що в період дії цього Статуту проєктувалась заборона на всякі продажі поза аптеками будь-яких лікарських препаратів [5, с. 276]. Таким чином, Статут карав не лише за продаж лікарських речовин, але і готування до таких дій.

Наступний період в історії кримінально-правової політики України — це період творення незалежної Української держави (1917–1922 років).

На цьому шляху Україна пройшла три етапи:

Період Центральної Ради (березень 1917 року – квітень 1918 року);

Період Гетьманства (квітень 1918 року — грудень 1918 року)

Період Директорії (грудень 1918 року — грудень 1920 року) [6, с. 117].

В період функціонування Центральної Ради, в добу Гетьманства та Директорії, досліджуване питання продовжувало регулюватися Уложенням про покарання

кrimінальні та виправні (у редакції 1885 року), Статутом про покарання, що на-кладаються мировими суддями, та Кримінальним уложенням 1903 року. У цей час ніяких змін до кримінального закону не вчинялось.

Але, як зазначав П. Р. Никулін, що одним з істотних прогалин нашої юридичної літератури є те, що «Проблема стадій розвитку злочинної діяльності досліджується, починаючи з «Керівних засад з кримінального права РРФСР» тобто з кінця 1919 року, і майже нічого не говориться про вирішення цього питання в законодавстві до 1919 року» [1, с. 171].

Велике значення для радянського кримінального права мало прийняття в 1922 році першого Кримінального кодексу, в якому були визначені діяння, що визнаються злочинами і встановлювалися покарання за їх вчинення.

У Кримінальному кодексі УРСР 1922 року поняття готовання до злочину і замаху на злочин істотно відрізнялося від формульовання, даного в Керівних началах. Так під готованням до злочину, окрім підшуковування, придбання або пристосування знарядь і засобів, розумілося також і створення умов для скоення злочину.

Готовання до злочину, на відміну від раніше діючого законодавства, вважалося некараним, за винятком випадків, коли само по собі готовання є злочином (стаття 12 Кримінального кодексу УРСР 1922 року).

Істотно відрізнялося і визначення поняття замаху на злочин, сформульований в статті 13 Кримінального кодексу, а саме, замахом на злочин вважається дія, направлена на скоення злочину, коли особа, що здійснює таке діяння, не виконала всіх дій, що були необхідні для виконання свого умислу, або коли, не дивлячись на виконання всіх дій, які вона вважала за необхідні, злочинний результат не настав з причин, що не залежали від волі винного.

31 жовтня 1924 року Постановою ЦВК СРСР були прийняті Керівні засади кримінального законодавства СРСР і союзних республік. У Керівних засадах не вживалися поняття готовання до злочину і замаху на злочин. І ці поняття охоплювалися терміном «початий і незакінчений злочин».

Зазначимо, що ст. 11 була присвячена питанню про незакінчений злочин, яка встановлювала, якщо розпочатий злочин не був доведений до кінця, тобто, якщо злочинний наслідок з яких-небудь причин не настав, то суд при виборі виду покарання, визначених кримінальним законом за даний вид злочину, керується ступенем суспільної небезпеки особи, яка вчинила злочин, і ступенем здійснення злочинного умислу.

Відповідно до Керівних засад в період з 1926 по 1928 рік були прийняті кримінальні кодекси союзних республік. Вони по-різному вирішували питання про кримінальну відповідальність за готовання до злочину і замах на злочин. Наприклад, стаття 19 Кримінального кодексу УРСР 1927 року не давала визначення замаху, а лише свідчила: «замах на злочин, а рівно і підготовчі до злочину дії, що виражаються в підшуковуванні або пристосуванні знарядь, засобів і створенні умов злочину, переслідується також, як закінчений злочин, причому суд при виборі виду покарання повинен керуватися ступенем суспільної небезпеки особи, що вчинила замах або готовання, підготовленості злочину і близькістю настання його наслідків, а також розглядом причин, через які злочин не був доведений до кінця».

Наблизено до сучасного вигляду інститут незакінченого злочину закріпився в КК Української РСР від 28 грудня 1960 року, що був введений в дію з 01 квітня 1961 року.

Стаття 15 Кримінального кодексу УРСР давала поняття готовання до злочину і замаху на злочин. У відповідності з цією статтею готованням до злочину визнавалося підшуковування або пристосування засобів або знарядь або інше умисне створення умов для скоення злочину. Замахом на злочин визнавалася умисна дія, безпосередньо направлена на скоення злочину, якщо при цьому злочин не був доведений до кінця із причин, не залежних від волі винного. При цьому КК УРСР 1960 р. не встановлював принципу обов'язкового пом'якшення покарання за такі дії.

Новий Кримінальний кодекс України (незалежної), який прийнятий 2001 року, розглядав злочин та його стадії. Він визначав види незакінченого злочину — готовання та замах, та здійснював поділ замаху на закінчений та незакінчений.

Узагальнюючи вищевказане, необхідно виділити в першу чергу те, що кримінально-правова політика в сфері встановлення відповідальності за незакінчений злочин має приблизно 7–9-столітню історію свого становлення. Її розвиток та зміни відштовхувались зазвичай від тих чи інших умов, які відбувалися в Українській державі на протязі всього історичного періоду.

На даний час існують багато різного виду думок та положень видатних науковців щодо новітнього бачення стану та розвитку інституту незакінченого злочину, однак без розуміння його генезису, без ознайомлення з усіма позитивними і негативними моментами, сучасна кримінально-правова політика в сфері незакінченого злочину не зможе стабільно розвиватись в майбутньому.

Література

1. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов — М. : Госюриздат, — 1955. — С. 171
  2. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: монографія / Н. В. Маслак. — Х.: Право, 2010. — 232 с.
  3. Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси / Б. А. Романов — Ленинград, 1947. — С. 223
  4. Российское законодательство X—XX вв. [1 т.] / Под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юридическая литература, 1984—1991.
  5. Таганцев Н. С. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями / Н. С. Таганцев — Издание 20-е, дополненное, Санкт-Петербург. — 1912. — С. 276
  6. Титов Ю. П. Хрестоматия по истории государства и права России / Ю. П. Титов — М. — 1999. — С. 53.
  7. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: Дисер. ... на здобуття наук. ступ. д. ю. н. / П. Л. Фріс — К., 2005—440 с.
  8. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене та перероблене / П. Л. Фріс — К. : Аміка, 2009. — 512 с.

В. В. Гавриш, преподаватель

Прикарпатский юридический институт

Львовского государственного университета внутренних дел,
ул. Национальной Гвардии, 3, г. Ивано-Франковск, 76005, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ СТАНОВЛЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕОКОНЧЕННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

PE3IOME

В статье исследуется генезис отечественной уголовно-правовой политики о неоконченном преступлении.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, неоконченное преступление, подготовка к преступлению, покушение на преступление, стадии преступления.